

תוספת שביעית

א. הרחבת השביעית או איסור הכנה

את המושג "תוספת שביעית", כמו כל מושג אחר של תוספת, אפשר להבין בשני אופנים מרכזיים: הראשון, הרחבת הזמן המקורי. כך למשל בתוספת שבת ויום טוב: התורה מצווה על הרחבת זמן השבת. האופן השני הוא הרחבת הדין מעבר לזמן המקורי, מתוך הנחה שגם לזמן שלפני כן או אחרי כן יש השפעה על המתרחש בזמן המוגבל. על פי אופן זה, תוספת שביעית היא איסור על הכנת הקרקע לגידולי השביעית. כלומר, כחלק מהאיסור על הצמחת היבול בשביעית עצמה, נאסרה גם הפעולה המקדימה של הכנת הקרקע להצמחת היבול. לפי האפשרות השנייה איננו מרחיבים את זמן השביעית, ועל כן פעולות שאין לראותן כהכנה לקראת עבודה בשביעית אלא כעבודה עצמאית לא תאסרנה. זאת בניגוד לשבת ויום טוב, שם התוספת איננה חלה דווקא על מלאכות של הכנה לקראת שבת, אלא מרחיבה את זמן השבת על כל הלכותיו ואיסוריו. מהו אפוא עניינה של התוספת – הרחבה או הכנה? שאלה זו יכולה להשליך כמובן על שאלת היחס בין התוספות, שביעית ושבת, ועל האפשרות ללמוד מתוספת אחת לרעותה.

סוגיית תוספת שביעית נידונה בתלמוד הבבלי בשני מקומות מרכזיים – במועד קטן (ג:ד-ט). וראש השנה (ט). נלמד כל סוגיה בפני עצמה כשברקע יעמדו שאלות היסוד בהן פתחנו.

ב. הסוגיה במועד קטן

נפתח בסוגיה במועד קטן. במהלך הסוגיה מובאים שני מקורות לתוספת. הגמרא דנה במשניות שלפיהן חכמים הרחיבו את האיסור והתירו לחרוש רק כאשר החרישה מסייעת לפירות השישית: 'רבי שמעון אומר: אם כן – נתנה תורה שיעור לכל אחד ואחד בידו! אלא: בשדה הלבן¹ – עד הפסח, ובשדה האילן – עד העצרת'. בהמשך היא מביאה את דברי בר קפרא שלפיהם רבן גמליאל ובית דינו ביטלו זמנים אלו (מועד קטן ג:):

1. שדה תבואה או קטניות.

ואמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: רבן גמליאל ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו ובטלום.

רבי זירא מקשה על יכולתם לבטל את התקנה (שם):

אמר ליה רבי זירא לרבי אבהו, ואמרי לה ריש לקיש לרבי יוחנן: רבן גמליאל ובית דינו היכי מצו מבטלי תקנתא דבית שמאי ובית הלל? והא תנן: אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין! אשתומם כשעה חדה, אמר ליה: אימור כך התנו ביניהן (מלכתחילה, בשעה שתקנו את התקנה הראשונה): כל הרוצה לבטל - יבוא ויבטל.

הגמרא ממשיכה ושואלת, הרי זו כלל לא תקנה אלא הלכה למשה מסיני (שם):

דידהו היא? הלכה למשה מסיני היא! דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן משום רבי נחוניא איש בקעת בית חורתן: עשר נטיעות², ערבה, וניסוך המים - הלכה למשה מסיני. אמר רבי יצחק: כי גמירי הלכתא - שלשים יום לפני ראש השנה, ואתו הני תקון מפסח ומעצרת. ואתנו בדידהו: כל הרוצה לבטל - יבוא ויבטל.

זהו אפוא המקור הראשוני לתוספת - הלכה למשה מסיני שאסרה על חרישה שלוש יום לפני ראש השנה. הייתה תקנה דרבנן שהרחיבה איסור זה, ומאוחר יותר היא בוטלה ונשארה רק התוספת המקורית. ממשיכה הגמרא ושואלת על מקור זה (שם):

והני הלכתא נינהו? קראי נינהו. [דתניא]: בחריש ובקציר תשבת, רבי עקיבא אומר: אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית - שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, אלא חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית, וקציר של שביעית שיצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר: מה חריש רשות - אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהיא מצוה (רבי ישמעאל חולק, לדעתו הפסוק עוסק בשבת ובא להתיר את קציר העומר בשבת)... אלא: הלכתא לרבי ישמעאל, קראי לרבי עקיבא.

2. ההיתר לחרוש עד ראש השנה בשדה שבה עשר נטיעות צעירות הזקוקות לחרישה הוא הלכה למשה מסיני. מהלכה זו עולה איסור לחרוש בשדה אחר שבה אין עשר נטיעות צעירות הזקוקות לחרישה.

רבי ישמעאל ורבי עקיבא נחלקו אפוא במקור דין התוספת: לדעת רבי ישמעאל מקורו בהלכה למשה מסיני, בעוד שרבי עקיבא לומד אותה מדרשה, 'בחריש ובקציר תשבת... חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית'. אם נחזור לשאלה היסודית העומדת ברקע, אופי דין התוספת - הכנה או הרחבה, ייתכן שהיא תלויה במקורות השונים: לדעת רבי עקיבא נראה שמדובר באיסור על הכנה, 'חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית' - אסור לחרוש ולהכין את הקרקע לזריעה בשביעית. לעומת זאת, לדעת רבי ישמעאל ייתכן שאופיה של ההלכה הוא הרחבה - כפי שעולה אולי מהזמן הקצוב, שלוש יום, ולא איסור כללי על חרישת הכנה לזריעה בשביעית. אולם, בהמשך נטען נגד הבנה זו.

נמשיך בסוגיה. הגמרא ממשיכה לדון במעשיו של רבן גמליאל. בחלק הקודם של הסוגיה רבי יצחק ובר קפרא הסבירו שהוא ביטל רק את הרחבת התוספת מדרבנן לפסח ושבועות. הגמרא מביאה כעת הבנה אחרת (שם):

ורבי יוחנן אמר: רבן גמליאל ובית דינו מדאורייתא בטיל להו. מאי טעמא? גמר שבת שבת משבת בראשית, מה להלן היא אסורה, לפניה ולאחריה - מותרין, אף כאן, היא אסורה, לפניה ולאחריה - מותרין.

כלומר, רבן גמליאל ובית דינו חלקו על עצם דין התוספת, ולמדו בגזרה שווה משבת שכשם שבשבת אין דין תוספת כך בשביעית. בהמשך נתבונן בהרחבה בדברים אלו, ובשלב זה כאמור נתמקד בסקירה זריזה של הסוגיה. רב אשי הקשה על כך והסביר אחרת (שם):

מתקיף לה רב אשי: מאן דאמר הלכתא - אתיא גזרה שוה עקרה הלכתא? ומאן דאמר קרא - אתיא גזרה שוה עקרה קרא? - אלא אמר רב אשי: רבן גמליאל ובית דינו סברי לה כרבי ישמעאל דאמר הלכתא גמירי לה, וכי גמירי הלכתא - בזמן שבת המקדש קיים, דומיא דניסוך המים, אבל בזמן שאין בית המקדש קיים - לא.

רבן גמליאל ביטל אפוא את התוספת לגמרי ולא רק את ההרחבה מדרבנן, אך לא בעקבות מחלוקת על עצם דין התוספת, אלא מתוך צמצום ההלכה למשה מסיני לזמן שבו בית המקדש קיים.

נסכם אם כן בקצרה את שלוש האפשרויות בהסבר הביטול בידי רבן גמליאל: האחת, הוא ביטל רק את הרחבת התוספת מדרבנן; השנייה, הוא ביטל את כל התוספת

מתוך מחלוקת על עצם הדין; השלישית, הוא ביטל את התוספת בזמן שבית המקדש אינו קיים.

ג. היא אסורה ולפניה ולאחריה מותרין

לאחר שסקרנו בקצרה את עיקרי הסוגיה במועד קטן, נשוב לחלקה הראשון של הסוגיה שאותו טרם סקרנו. הגמרא דנה בפירוש דברי רב דימי האומר כי שמע בארץ ישראל שהייתה הווה אמינא שעבירה על ה"תוספת" תחייב מלקות, ושהווה אמינא זו נשללה (שם):

כי אתא רב דימי אמר: יכול ילקה על התוספת - ונסיב לה תלמודא לפטורא, ולא ידענא מאי תלמודא ומאי תוספת.

רב דימי אומר שלא הבין לא את ההווה אמינא, על איזו תוספת מדובר, ולא את הלימוד שממנו נשללה אותה הווה אמינא. רבי יוחנן מפרש (שם):

ורבי יוחנן אמר: ימים שהוסיפו חכמים לפני ראש השנה, והכי קאמר: יכול ילקה על תוספת ראש השנה, דאתיא מבחריש ובקציר תשבת, ונסיב לה תלמודא לפטורא, כדבעינן למימר לקמן.

ההווה אמינא הייתה שיהיה חיוב מלקות על תוספת שביעית, ולמסקנה הווה אמינא זו נשללה מכוח הלימוד שנאמר בהמשך, 'כדבעינן למימר לקמן'. נראה, וכן הסביר רש"י, שכוונתו ללימוד שראינו לעיל: 'ורבי יוחנן אמר: רבן גמליאל ובית דינו מדאורייתא בטיל להו. מאי טעמא? גמר שבת שבת בראשית, מה להלן היא אסורה, לפניה ולאחריה - מותרין, אף כאן, היא אסורה, לפניה ולאחריה - מותרין'. נתבונן מעט בלימוד זה. נראה בפשטות שרבי יוחנן חולק לגמרי על דין התוספת, בין בשביעית ובין בשבת, ואינו מקבל אותו כלל³. אולם התוספות מיאנו באפשרות זו, הקשו עליה ופירשו אחרת (שם ד):

3. וכך עולה גם מפשטות הירושלמי (א, א): ובשעה שהתירו למקרא סמכו ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, מה ערב שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה אף ערב שבתות שנים את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה.

מה להלן היא אסורה לפנייה ולאחריה מותרין - ואי קשיא והא מפקינן מקרא במס' יומא פרק בתרא (דף פא:): דצריך לעשות תוספת גבי שבת בין בכניסתה בין ביציאתה להוסיפה מחול על הקודש איכא למימר ההוא פורתא לא קא חשיב כיון דלא הוי אלא כל שהוא וכי ההוא שיעורא נמי יהא מודה רבן גמליאל דצריך להוסיף.

תוספות היו יכולים לענות שרבן גמליאל לפי הבנת רבי יוחנן היה חולק גם על הלימודים המובאים בגמ' בר"ה. אולם תוספות העדיפו שלא לפרש כך, וענו תשובה אחרת: גם רבי יוחנן ורבן גמליאל מודים שיש בשביעית חובה להוסיף תוספת קטנה הנלמדת משבת, שבה די להוסיף אפילו מספר דקות ואין זמן מוגדר שחייבים להוסיף. כוונתם לשלול את החובה להוסיף תוספת גדולה כשלושים יום.

דברי התוספות מעט קשים: מה ההבדל העקרוני בין תוספת 'קטנה' לתוספת 'גדולה'? זאת ועוד, כיצד ניתן לפרש כך את דברי רבי יוחנן האומר 'מה להלן היא אסורה, לפנייה ולאחריה - מותרין, אף כאן, היא אסורה, לפנייה ולאחריה - מותרין? האם לא נראה יותר מדברי רבי יוחנן שהזמן שלפני ושאחרי השביעית מותרים לגמרי?

יתכן ששתי הבנות היסוד, הכנה מול הרחבה, יכולות לסייע. בשבת התוספת היא ודאי הרחבת הזמן. לתוספת זו אין זמן מוגדר וקבוע ודי גם בתוספת קטנה. רבי יוחנן מודה שגם בשביעית קיימת תוספת מסוג זה הנלמדת משבת ומורה להוסיף זמן קטן. כוונתו לשלול את תוספת ההכנה בלבד, 'חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית', תוספת שכמובן רחבה בהרבה ואינה קיימת כלל בשבת. לתוספת מסוג זה הוא מתכוון אפוא כאשר הוא לומד שביעית משבת, 'מה להלן היא אסורה, לפנייה ולאחריה מותרין', שכן בשבת אין כלל תוספת הכנה, 'אף כאן, היא אסורה, לפנייה ולאחריה מותרין' - גם בשביעית אין כלל תוספת הכנה, 'חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית', אלא רק תוספת הרחבה שמטבעה קצרה כשבת.

ד. תוספת שביעית – עשה או לא תעשה?

כאמור, הייתה הווה אמינא שעשיית מלאכה בתוספת שביעית תחייב מלקות. הווה אמינא זו קשה: הרי התוספת נלמדת מ"בחריש ובקציר תשבות", מצוות עשה! כיצד ייתכן לחשוב שמצוות עשה תחייב מלקות?

התוספות דנים בשאלה זו (שם ג:):

יכול ילקה על תוספת של ראש השנה - ואם תאמר מלקות מגלן והלא לא כתיב בתוספת לאו אלא עשה גרידא בחריש ובקציר תשבות איכא למימר

דמבחריש ובקציר מפקינן דצריך תוספת כלומר שהשביעית מתחלת משנה הששית וכל דין שביעית יהיה לששית דהכי קאמר רחמנא דשביעית מתחלת קודם שנת שביעית וא"כ הוא כשביעית.

תשובת התוספות, שאיסורי השביעית חלים כבר בתוספת השביעית כמצוות לא-תעשה, מבטאת את הבנת התוספת כהרחבה: הלימוד הרחיב את השביעית, 'שהשביעית מתחלת משנה השישית וכל דין שביעית יהיה לשישית', ולא אסר רק על חרישה המכינה את הקרקע לעבודת השביעית כפי שהיה ניתן להבין מהביטוי 'חריש הנכנס לשביעית'. הבנת התוספות תשליך כמובן על היקף האיסור: היה ניתן להבין שרק החרישה המכינה את הקרקע לשביעית נאסרה ולא למשל הנטיעה. אך מהבנת התוספות כאן נראה בבירור שכל המלאכות האסורות בשביעית תאסרנה בתוספת, שהרי התוספת הרחיבה את זמן השביעית ולא אסרה רק על הכנת הקרקע. נסייג אמנם שדברי התוספות נאמרו רק בהסבר ההווה אמינא שיהיה חיוב מלקות על תוספת שביעית, אך למסקנה ייתכן כי גם התוספות מודים שיש להבין אחרת את התוספת, כהכנה ולא כהרחבה.

ה. ההבנה המסתברת יותר במועד קטן – תוספת כהכנה

הצבענו לעיל על קשר אפשרי בין שאלת מקור הדין, הלכה למשה מסיני או 'חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית', ובין שאלת אופיו, הרחבה מול הכנה. הדרשה על חריש הנכנס לשביעית מצביעה על איסור 'הכנה', בעוד ההלכה למשה מסיני המציינת זמן קצוב וקבוע, ואינה אוסרת רק מלאכות שמכינות את הקרקע לשביעית, מצביעה על 'הרחבה'. אולם, נראה שגם את ההלכה פשוט יותר להבין כאיסור על הכנה:

א. כפי שראינו, חכמים הרחיבו את התוספת ואסרו על פעולות לצורך השנה השביעית מפסח או שבועות. איסור זה הוא ודאי איסור על הכנה. אם נאמר שרובד ההכנה נמצא כבר באיסור התורה, בהלכה למשה מסיני, יהיה קל יותר להבין את פעולת חכמים שהרחיבה יסוד הקיים בתורה. קשה יותר לומר שחכמים חידשו יסוד שלא קיים כלל בתורה.

ב. ההלכה עוסקת רק בתחילת השנה ולא בסופה. קל להבין זאת אם היא אוסרת על הכנה, אך קשה להבין זאת אם היא מרחיבה את השנה – מדוע שהשנה תורחב רק בתחילתה ולא בסופה? ואכן, בתוספות שבת ויום טוב, תוספות של הרחבה, אין הבדל בין תחילת היום לסופו ובשניהם יש להוסיף.

ג. המלאכה שמוזכרת בהלכה בפירוש היא חרישה. ההלכה מתירה לחרוש בשדה שבה עשר נטיעות צעירות הזקוקות לחרישה, ומכך לומדים על איסור חרישה בשדות אחרות. והנה, חרישה היא מלאכת הכנה קלאסית, כך שאולי העובדה שרק היא מוזכרת בפירוש בהלכה יכולה ללמד על אופיה כאוסרת על הכנה. ייתכן שגם ההיתר המופיע בהלכה יכול ללמד על אופיה – אם ההלכה מרחיבה את שנת השמיטה, מדוע מותר לחרוש למען הנטיעות הצעירות? היתר זה יובן יותר אם האיסור הוא על חרישה המכינה את הקרקע לשביעית, שכן חרישה זו שומרת על הנטיעות ולא מכינה את הקרקע⁴. ייתכן שגם הזמן שנאסר בהלכה, שלושים יום, מחזק את הבנתה כאוסרת על הכנת הקרקע – תוספת של הרחבה אמורה להיות קצרה יותר, כמו בתוספת שבת ויו"ט, ללא זמן מוגדר⁵.

עסקנו אפוא מעט בסוגיה במועד קטן. אם נסכם את העולה מסוגיה זו בנוגע לשאלת הקשר בין תוספת שביעית לתוספת שבת, נראה שאין ביניהן קשר. יתרה מזאת, תוספת שבת ויו"ט כלל לא מוזכרת בסוגיה במועד קטן, וליתר דיוק היא מוזכרת פעם אחת בדברי רבי יוחנן האומר בפשטות שהיא אינה קיימת⁶. כמו כן, מסוגיה זו נראה כי עניין התוספת הוא איסור על הכנת הקרקע לשביעית ולא הרחבת השביעית. נפנה כעת לסוגיה בראש השנה, סוגיה שממנה עולות הבנות שונות בתכלית. כפי שעשינו במועד קטן, גם כאן נלמד תחילה את עיקרי הסוגיה ואחר כך ננסה להתבונן בדברים במבט כולל.

4. ייתכן שניתן לדחות את הראיה לאור דברי רש"י (מועד קטן ג:) וכן דברי הר"ש בפירושו למשנה (א, ו): "עשר נטיעות - הלכה למשה מסיני, דחסה תורה על ממונ שאם [לא] יחרוש לה מתיבשות דאין כהן יפה כזקנות". לפירושם זהו היתר נקודתי הנובע מההפסד הרב הכרוך בהימנעות מחרישה, ואין לראות בו ראיה לאופי הדין.
5. גם עם ראיה זו ניתן כמובן להתווכח. ניתן לומר שדווקא כאשר מדובר ביום אחד די בתוספת קטנה של משהו, אך כאשר מדובר בשנה יש צורך בתוספת גדולה יותר בצורה משמעותית ולכן יש צורך בחודש, גם אם התוספות דומות במהותן.
6. עד כדי כך שהגר"א מסביר שהרמב"ם הפוסק שאין תוספת שבת מהתורה בשבת ויום טוב למד זאת מסוגיית מועד קטן.

ו. תוספת כשלב ביניים בין חול לקודש

הסוגיה בראש השנה מתחילה בדיון בשנת היובל (ר"ה ה:):

וליובלות (ר"ה הוא ר"ה גם ליובלות). יובלות באחד בתשרי הוא? יובלות בעשרה בתשרי הוא! דכתיב ביום הכפרים תעבירו שופר! - הא מני - רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא היא. דתניא: וקדשתם את שנת החמשים שנה, מה תלמוד לומר? לפי שנאמר ביום הכפרים, יכול לא תהא מתקדשת אלא מיום הכפורים ואילך - תלמוד לומר וקדשתם את שנת החמשים, מלמד שמתקדשת והולכת מתחילתה. מכאן אמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא: מראש השנה עד יום הכפורים לא היו עבדים נפטרים לבתיהן ולא משתעבדין לאדוניהם, אלא אוכלין ושותין ושמחין ועטרותיהן בראשיהן. כיון שהגיע יום הכפורים - תקעו בית דין בשופר, נפטרו עבדים לבתיהן, ושדות חוזרות לבעליהן.

המצב בין ראש השנה ליום כיפור בשנת היובל הינו מצב ביניים - העבדים עדיין אינם משוחררים לגמרי, אך הם גם אינם חייבים לעבוד. לא כל כך ברור אם פרק זמן זה שקודם לזמן שבו היובל חל באופן מלא שייך למושגי התוספת; אם נאמר שכן, הרי שניתן לראות בו גוון נוסף של תוספת, גוון שונה מהגוונים שראינו עד כה - מעבר הדרגתי בין שלבים שונים, בין שעבוד לשחרור, אולי בין חול לקודש⁷. הספק אם זמן ביניים זה שייך למרחב התוספת עולה מהמשך הסוגיה (שם):

תניא אידך: יובל היא, מה תלמוד לומר? לפי שנאמר וקדשתם את שנת החמשים, יכול כשם שמתקדשת והולכת מתחילתה כך מתקדשת והולכת בסופה, ואל תתמה, שהרי מוסיפין מחול על קדש - תלמוד לומר יובל היא שנת החמשים - שנת החמשים אתה מקדש, ואי אתה מקדש שנת החמשים ואחת.

7. ייתכן שגם את המושג של 'בין השמשות' יש להבין בצורה דומה - כקשור למעבר ההדרגתי בין היום ללילה ולא רק כנובע מספק מתי הלילה מתחיל.

התוספת מובאת כאן כחלק מהווה אמינא שהיובל מתרחב גם לשנה החמישים ואחת, ולא כל כך ברור אם היא קשורה גם לתחילת השנה, ושנת החמישים מתקדשת והולכת מתחילתה כחלק ממושגי התוספת.

ז. מהלך הסוגיה בראש השנה: דין תוספת שביעית כתוספת שבת

בעקבות הזכרת מושג התוספת בברייתא, שואלת הגמרא על מקורו (ר"ה ט):

ודמוסיפין מחול על קדש מנלן?

נראה באופן פשוט כי הגמרא שואלת שאלה כללית על עצם מושג התוספת, בין בשבת ויום טוב ובין בשביעית. כבר מכך עולה תפיסה אחדותית של התוספת. רושם זה מתחזק מתשובת הגמרא המביאה את הברייתא שלמדנו לעיל כמקור לדין תוספת (שם):

דתניא: בחריש ובקציר תשבת, רבי עקיבא אומר: אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית - שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וגו'. אלא: חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית, וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר: מה חריש רשות - אף קציר רשות. יצא קציר העומר שהוא מצוה.

הגמרא לומדת אפוא את מושג התוספת בשבת ויום טוב משביעית, ומכאן שמדובר בדין אחד. בהמשך הגמרא שואלת מניין רבי ישמעאל לומד זאת (שם):

ורבי ישמעאל, מוסיפין מחול על קדש מנא ליה? - נפקא ליה מדתניא: ועניתם את נפשתיכם בתשעה, יכול בתשעה? תלמוד לומר בערב - אי בערב יכול משתחשך? תלמוד לומר בתשעה. הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום. מלמד שמוסיפין מחול על קדש. אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? תלמוד לומר מערב עד ערב. אין לי אלא יום הכפורים, שבתות מניין? תלמוד לומר תשבתו. ימים טובים מניין? - תלמוד לומר שבתכם. הא כיצד? כל מקום שיש בו שבות - מוסיפין מחול על קדש.

שאלת הגמרא ותשובתה מעוררות שאלה: רבי עקיבא למד את תוספת שביעית מדרשה והגמרא הבינה שאפשר ללמוד מכך לתוספת שבת ויום טוב. רבי ישמעאל למד את תוספת שביעית מהלכה למשה מסיני. מדוע אפוא הגמרא לא הסבירה לשיטתו באופן דומה את מקור דין תוספת בשבת ויום טוב - כנלמד מתוספת שביעית ומאותה הלכה למשה מסיני? מה ההבדל בין הדרשה של רבי עקיבא להלכה

למשה מסיני של רבי ישמעאל?

אפשרות אחת היא שהגמרא בראש השנה כלל לא הייתה מודעת לקיומה של ההלכה למשה מסיני. לפי אפשרות זו הגמרא למדה מהדרשה את כל התוספות – את תוספת שבת ויום טוב מחלקיה הראשונים, ואת תוספת שביעית מהמשפט האחרון 'כל מקום שיש בו שבות מוסיפין מחול על קדש' שבא לרבות תוספת שביעית.

אפשרות אחרת היא שניתן ללמוד משביעית לשבת ויום טוב רק מכוח דרשת רבי עקיבא ולא מכוח ההלכה למשה מסיני. אם התורה חייבה להוסיף בשביעית הנחשבת לקלה, אפשר ללמוד מכך בקל וחומר שגם שבת ויום טוב החמורות חייבים בתוספת. אך לימוד דומה מהלכה למשה מסיני הוא בלתי אפשרי, שכן אין למדים בקל וחומר מהלכה למשה מסיני. כך למשל מבארים התוספות (שם):

דכיון דשביעית גופה מהלכה לא ילפינן מינה שבת ויוה"כ וי"ט, דאין דנין ק"ו מהלכה.

ממשיכים התוספות לשאול: מדוע רבי ישמעאל בכלל זקוק להלכה, הרי סופה של הדרשה שהובאה בראש השנה, 'כל מקום שיש בו שבות מוסיפין', מרבה שביעית – ומה אפוא תפקיד ההלכה? עונים התוספות (שם):

השתא לר' ישמעאל איצטריך קרא משום שבת וי"ט ואיצטריך הלכתא למשרי ילדה.

ההלכה אכן נזקקת למסקנה רק בשביל להתיר חרישה לצורך הנטיעות הצעירות ולא בשביל עצם האיסור.

ה. רבנו תם: תוספת שבת בסופה, תוספת שביעית גם בתחילתה

לרבנו תם ב'ספר הישר' דרך שונה בפירוש הסוגיה. לדבריו, שאלת הגמרא 'ודמוסיפין מחול על קודש מנלן' עסקה בתוספת שביעית בלבד. גם תשובת הגמרא הלומדת זאת מדברי רבי עקיבא עסקה בתוספת שביעית בלבד, שכן אי אפשר ללמוד מתוספת שביעית לתוספת שבת ויום טוב. לפירושו גם שאלת הגמרא על רבי ישמעאל, 'ורבי ישמעאל מוסיפין מחול על קדש מנא ליה', עסקה בתוספת שביעית בלבד. דבר זה מחדד את הקושי: מדוע הגמרא לא השיבה שרבי ישמעאל לומד את התוספת מהלכה למשה מסיני? מסביר רבנו תם: הגמרא חיפשה מקור לתוספת בסוף השמיטה וההלכה לימדה רק את התוספת שלפני השמיטה. מהלך זה מוביל אותו לפירוש מחודש, שלפיו הדרשה ריבתה תוספת בשבת וביום טוב רק בסוף ולא

בתחילה. זאת משום שגם תוספת שביעית היא חלק מאותה דרשה, ואילו היא הייתה מרבה תוספת גם בתחילה הצורך בהלכה לא היה מובן. ובלשונו (ספר הישר תלד):

הלכתא לר' ישמעאל דלא מצי למידרש תוספת לפנייה מהכא [והא] דנפקא ליה בפירקא קמא דראש השנה מתשבתו שבתכם דההיא דרשה דהתם לתוספת דלאחריה אתא כדמוכח התם. דקבעי מוסיפין מחול על הקדש מנלן. ומפיק ליה לר' עקיבא מבחריש ובקציר תשבות ולגבי תוספת [שביעית קבעי] ולא לגבי יום הכפורים ושבתות וימים טובים... וכל הנך [א]תוספת לאחריהם קיימי. דאי אלפניהם לר' ישמעאל הלכת' לתוספ' שביעית לפנייה למה לי תיפוק ליה מהיכא דנפקא ליה בראש השנה אי לפני קאי... דלא שמעי' ליה תוספת שבתות וימים טובים אלא לאחריהם כדפרישי'.

נסכם את עמדת רבי ישמעאל לפי רבנו תם: בשביעית ההלכה לימדה את התוספת שלפני, והדרשה את התוספת שאחרי. בשבתות וימים טובים, שבהם לא נאמרה הלכה, הדרשה ריבתה רק תוספת בסוף בלבד כך שיש חובה להוסיף רק בסוף ולא בתחילה.

דברים אלו מעוררים שאלה: מדוע בשבת ויום טוב יש תוספת רק בסוף ולא בתחילה? מה ביניהם ובין השמיטה שבה יש תוספת גם לפני כן?

לעיל טענו שתוספת שהינה בגדר הרחבה, כגון התוספת בשבת ויום טוב, שייכת באותה מידה בתחילה ובסוף. אולם ייתכן ורבנו תם הבין אחרת: בתחילה יש צורך ביצירת הקדושה, בעוד שבסוף הקדושה כבר חלה, וקל יותר להמשיך קדושה קיימת מאשר ליצור קדושה חדשה. לכן התוספת בסוף מובנת יותר מאשר התוספת בתחילה⁸, ולפי רבי ישמעאל יש בשבת ויום טוב רק תוספת אחרי ולא לפני. כל זה כאמור בתוספת שבת ויום טוב שהינה תוספת מרחיבה; בשביעית, לעומת זאת, קיים

8. ייתכן שהבחנה עקרונית זו תבוא לידי ביטוי גם בדעות החולקות על רבנו תם וסבורות שיש תוספת גם לפני. גם לפיהן עדיין קיים הבדל בין התוספות: יתכן שהתוספת לפני אינה חלה מאליה ויש צורך בקבלה כדי להחילה, כך שאדם שלא קיבל תוספת עבר על החיוב לקבל תוספת ולא על איסורי המלאכה. יתכן שהתוספת שאחרי, לעומת זאת, חלה מאליה כהמשכת הקדושה ואין צורך בקבלה כדי להחילה.

רובד נוסף של תוספת הכנה המחייב גם תוספת לפני, 'חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית'.

ט. היחס בין הסוגיות: מחלוקת או איחוד ההרחבה וההכנה

מפשטות הגמרא בראש השנה עולה אפוא כי ניתן ללמוד תוספת שבת ויום טוב משביעית⁹. דברים אלו קשים מאוד לכאורה: כיצד ניתן ללמוד תוספת מרחיבה מתוספת של הכנה, 'חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית'¹⁰? הרי כפי שראינו לעיל, אלו שתי תוספות שונות במהותן ובהלכותיהן!

ניתן היה לענות על הקושיה שאכן סוגיית ראש השנה חולקת על סוגיית מועד קטן, ולפי סוגיית ראש השנה גם תוספת שביעית היא תוספת של הרחבה. מסוגיה זו עולה כי התוספות כולן נובעות מאותו יסוד עקרוני של הרחבה, ואין אפוא קושי ללמוד משביעית לשבת ויום טוב. ואכן, כפי שראינו, סוגיית ראש השנה דנה בתוספות כולן כמכלול, שואלת על כולן כאחת, 'ודמוסיפין מחול על קדש מנלן', ואינה רואה קושי בהבאת מקור העוסק בתוספת שביעית, שכן התוספות זהות במהותן ואופיין – הרחבה ולא הכנה¹¹.

ר' משה פיינשטיין¹² השיב תשובה יסודית אחרת. לדבריו, תוספת שביעית היא במהותה תוספת של הרחבה, ולכן אפשר ללמוד ממנה לשבתות וימים טובים. בכל זאת בפועל הלכותיה הן הלכות של הכנה¹³, משום שההרחבה היא הרחבת מהות האיסור. איסורי שבת ויום טוב הם במהותם איסורי מלאכה על האדם ולכן הרחבתם

9. וכך הבינו ראשונים רבים למעט רבנו תם בספר הישר שחלק על כך.
10. וראה רש"י בר"ה שם: "חריש של ערב שביעית - שלא יחרוש שדה אילן ערב שביעית חריש שיועיל לשביעית". וכן ברמב"ם שמיטה ג, א: "עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית".
11. לפי דרך זו ודאי שנאסור בתוספת שביעית על כל המלאכות שנאסרו בשביעית ולא נחלק בין מלאכות הכנה למלאכות אחרות. ואכן נראה כי לא מקרה הוא שרבנו תם, המגביל את איסורי התוספת למלאכות הכנה בלבד, מיאן לפרש כך את הגמרא בראש השנה, ופירש שהגמרא עסקה רק בתוספת שביעית ובאמת אין ללמוד ממנה לתוספת שבת.
12. ראה אגרות משה יו"ד חלק ג סימן קל.
13. דבר הבא לידי ביטוי למשל בהיתר חרישה לצורך נטיעות צעירות, חרישה שאינה לצורך השביעית.

היא הרחבת זמן איסורי המלאכות; לעומתם, בשביעית מהות האיסור היא על הצמחת יבול השביעית ולא על הפעולות החקלאיות לכשעצמן. לכן הרחבת מהות האיסור היא הרחבת האיסור להצמיח את יבול השנה השביעית, דבר היכול לבוא לידי ביטוי בשישית רק באיסור הכנה. אילו ההרחבה הייתה של הזמן עצמו ולא רק של האיסורים, כך ששנת השמיטה הייתה שנה בת שלושה עשר חודשים, אזי האיסור להצמיח את יבול השביעית היה אוסר על הצמחת יבול חודש התוספת. אך מאחר וגם בשבת התוספת מרחיבה את האיסורים ולא את עצם היום, הרי שרק האיסור להצמיח את יבול השנה השביעית הורחב ולא גדרי השנה השביעית. הרחבה שכזו יכולה כאמור לבוא לידי ביטוי בתוספת רק באיסור הכנה של הצמחת גידולי השביעית, דבר הבא לידי ביטוי בהיתר חרישה לצורך נטיעות צעירות.

י. נטיעה לפני השביעית – מחלוקת רבנו תם והר"ש

נראה לסיומ נקודה נוספת בדברי רבנו תם שעלתה כבר לעיל. המשנה אוסרת על נטיעה שלוש יום קודם ראש השנה (ב, ו):

אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר"ה.

רבנו תם שואל מדוע החרישה נאסרה מדרבנן מפסח או עצרת ואילו הנטיעה נאסרה רק שלוש יום קודם ראש השנה. תשובתו היא (תוספות ר"ה ט):

ואור"ת דלא החמירו בנטיעה כמו בחרישה משום דאין תוספת שביעית דאורייתא בנטיעה אלא בחרישה דכתיב ביה קרא כדדרשינן לעיל (ע"א) מבחריש ובקציר תשבות ועוד יש ליתן טעם משום דכל חורש ערב שביעית הוי להועיל בשביעית אבל אין לאסור ערב שביעית ליטע מחמת שהאילן גדל בשביעית דכל האילנות נמי מיגדל גדלי בשביעית וא"כ לא יטע לעולם.

התורה אסרה בתוספת את החרישה בלבד ולא את הנטיעה. דברים אלו מבטאים בחדות את תפיסת התוספת כאיסור הכנה. הר"ש חלק והקשה על רבנו תם (שביעית א, א):

ועוד לא יתכן כלל דממ"נ דאורייתא היא כמו חרישה, כתיב כרמך לא תזמור וכ"ש נטיעה דהיא עיקר מלאכה טפי כדמוכח בשבת (דף עג ב) דזומר תולדה דזורע וכ"ש נוטע דדמי לזורע טפי.

נראה שגם רבנו תם יוכל להסכים שנטיעה אסורה בשביעית עצמה מהתורה, קל

וחומר מזמירה, אלא שהתוספת היא איסור הכנה. לכן רק החרישה המכינה את הקרקע לגידולי השביעית נאסרה ולא הנטיעה.

מה סובר הר"ש? האם אנו מוכרחים לומר שהוא הבין את התוספת כהרחבה¹⁴, ולכן אסר על הנטיעה?

נראה שהר"ש יאמר שגם הנטיעה יכולה להיחשב כהכנה, אולי אף יותר מן החרישה. שהרי החרישה כשלעצמה איננה גורמת לקרקע "לעבוד" בשנה השביעית, ואם לא יבוא לאחר מכן מעשה של זריעה הקרקע תוכל לשבות למרות שנחרשה. דווקא הנטיעה בשישית מאלצת את הקרקע לעבוד בשביעית ולהצמיח את האילן שניטע בתוכה¹⁵. הבנה זו מציגה גוון שונה במושג הכנה – לא רק פעולה שמכינה את הקרקע לעבודת האדם, אלא גם פעולה הגורמת לקרקע לעבוד בשביעית.

14. דבר העולה כזכור מהסברו להיתר חרישה לצורך הנטיעות הצעירות, כקולא מיוחדת הנובעת מחשש להפסד גדול, וראה בהערה 4.

15. ר"ת הקשה על גישה זו, שלפיה אסור יהיה לנטוע לעולם משום שכל נטיעה תגיע בהמשך חייה לשנת שמיטה כלשהי ותגרום לאדמה לעבוד. אך נראה ליישב ולומר שדווקא כאשר מתקרבת שנת השמיטה מוטל על האדם לדאוג למנוחת הקרקע בשמיטה, וקודם לכן אין הוא מחוייב להתחשב בכך. אפשר לדמות נקודה זו לאיסור חמץ בפסח, שמוטל על האדם לדאוג לו רק שלושים יום לפני החג (עי' פסחים ו.).